

Teckning av Staffan Lindén

Det är mänskligt att felä.

Varför humanistiskt program med latin – språk och kultur?

Humanistiskt program vänder sig till dig som vill arbeta inom yrken där kunskap om kultur, samhälle och omvärld är av särskilt värde. Utbildningen lägger grunden för fortsatta studier i humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen på högskolan.

Inom inriktning Språk erbjuds studier i bl.a. svenska, moderna språk, latin – språk och kultur, människans språk, historia, idrott och hälsa, matematik, naturkunskap, religionskunskap, filosofi och samhällskunskap. I den här foldern får du läsa mera om just latinet.

Vilken är latinets roll i vårt språk och vår kultur?

Språk behöver nya ord och lånar dem, så har det varit och så kommer det att förbli. Latin är en huvudkälla för svenska och för andra europeiska språk, och det gör att det är praktiskt att känna till innebörden av vanliga latinska ord.

En anledning är att svenska språket ofta har flera ord som har bildats från samma latinska stam. Många ord bildas enligt mönster

*Texten i detta häfte bygger delvis på avsnitt i boken *Varför latin?* av professor Tore Janson.*

som numera är mycket välkända i svenska. Den som *studerar* ägnar sig åt *studier*, och den som kan *organisera* åstadkommer eventuellt en *organisation*.

Svenska språket har tusentals ord av det slaget, och de blir ständigt fler. Man skulle kunna tro att nya ord skulle komma från andra moderna språk. Så är det inte, utan nya företeelser får mestadels namn hämtade från främst latinet. Krafisar man lite på ytan av de nya orden, tittar latinet nästan alltid fram (t.ex. en ny vardagspryl som *mobil* från latinets *mobilis* 'rörlig').

Det är förstas inte alltid lätt att känna igen latinska ord. Det enda säkra sättet är att lära sig språket.

*Flicka med anteckningsblock (fyra vaxtavlor).
Hon suger på sin griffel i väntan på inspiration.*

Hur möter vi latin i svenska språket?

Vi använder det latinska alfabetet, som ursprungligen alltså är gjort för att passa just språket latin. I princip står varje bokstav i alfabetet för ett ljud i latin, i allmänhet för samma ljud som i svenska. Men svenska har betydligt fler vokaler än latin, och vi har därför fått lov att lägga till bokstäverna *å ä ö*. Ord som innehåller dem, exempelvis *lån* och *höst*, är sannolikt inte från latin.

I det latinska alfabetet fanns inte bokstaven *k*, utan för det ljudet användes *c*. I rent svenska ord använder man sällan eller aldrig *c* annat än i förbindelsen *ck*, så *c* utan *k* är ett bra tecken på

latinsk bakgrund. Det finns många sådana ord: *cirkel* och *centrum* är bara två exempel. Att det finns ett *k* i stavningen behöver dock inte betyda att ordet inte är latin, för i svenska byter man ibland ut det latinska *c* mot *k*. På latin heter det *circus* men den svenska stavningen är *cirkus*. Det gör vi i ursprungligen grekiska ordstammar, därför att grekiska hade bokstaven *k*.

Trädgården i huset med 'Venus i musselbåten', Pompeji

Ordens slut och början ger ofta ännu säkrare indicier på att ordet härstammar från latinet. Ändelser som *-us* i *cirkus* och *-um* i *centrum* visar att orden har kvar sin ursprungliga latinska form. Det finns också stora mängder ord som slutar på ett sätt som avslöjar härstamningen. Verbet *organisera* är bara ett av alla verb i svenska som slutar på *-era*, och de flesta kommer från latin: *fungera*, *diskutera*, *studera* och så vidare. Samma sak är det med substantiven på *-ion*, som *station*, *nation*, *fusion* och väldigt många andra. Det finns en lång rad av andra ordslut som mer eller mindre säkert visar att ordet har en latinsk stam.

Latinska förstavelser är också lätta att känna igen och förekommer rikligt i svenska språket. Några av de vanligaste är *ad-* som i *advokat*, *de-* som i *deflation*, *kon-* som i *kongress*, *ex-* som i *export*, *in-* som i *inflation*, *pro-* som i *produkt*, *pre-* som i *preparera*, *re-* som i *reform*, *trans-* som i *transport*. Alla dessa förstavelser har ursprungliga betydelser som är bra att känna till eftersom det blir lättare att förstå ordens betydelse: *ex* betyder 'från' och *trans* betyder 'genom' eller

'på andra sidan', så när man *exporterar* bär man ut något, och när man *transporterar* bär man något igenom eller till andra sidan.

Med hjälp av de här tumreglerna går det att identifiera flera tusen latinska ord i svenska språket, och det finns många fler. Kan du svenska är du i själva verket också bekant med en ganska stor del av det latinska ordförrådet. Vi har dessutom ofta en hel rad svenska ord från samma latinska stam, bildade efter fasta regler. Det är lätt att se att det finns ett samband mellan orden *producera*, *producent*, *produkt*, *produktiv*, *produktivitet*, *produktion*. En latinsk stam har alltså gett upphov till sex svenska ord. Därtill kommer alla sammansättningar, från *producentansvar* till *produktutveckling*, totalt blir det omkring 90 olika ord enligt Svenska Akademiens ordlista.

Latin i utbildning och forskning

När elever kommer till skolan läser de snart olika ämnen, och namnen på skolämnena kommer ofta till svenskan från latinet, såsom *matematik*, *historia* eller *religion*. Det man lär sig inom ämnena uttrycks också gärna med latinska ord, och den tendensen blir starkare ju högre upp i skolan man kommer. Det latinska ordförrådet hänger nära ihop med utbildning och med forskning och teknik, där termer från latin är särskilt vanliga.

Det är inte självklart att det måste vara så. Man skulle till exempel kunna kalla matematik för 'räkning' i alla sammanhang. Men det finns åtminstone två fördelar med termen *matematik*. När man har två ord, både 'räkning' och 'matematik', är det lätt att göra åtskillnad mellan själva aktiviteten räkna och läran om aktiviteten, och ordet matematik går att känna igen som i praktiken samma ord i engelska (*mathematics*), franska (*mathematique*), tyska (*Mathematik*) och så vidare. Europas språk har samma ord för samma begrepp.

En mycket stor del av de latinbaserade orden i svenskan är av det slaget. De förekommer i liknande form och med samma eller nästan samma betydelser i andra europeiska språk, och de hör hemma inom ett område som man skulle kunna kalla utbildning och forskning. Europas språk (som också används i andra världsdelar) har genom århundradena skapat ett i stor utsträckning gemensamt ordförråd inom detta område.

Latin inom medicin och botanik

Hur stark latintraditionen var inom medicinen och angränsande vetenskaper visar sig i den märkliga karriär som Carl von Linné (1707-1778) hade. Denne smålänning är ju mest känd som

botaniker, men hade läkarutbildning med examen från ett nederländskt universitet och praktiserade också som läkare i flera år. Han studerade och arbetade som forskare i Uppsala. Linné skrev många lärda verk och korresponderade ständigt med vetenskapsmän i hela världen. De språk han behärskade i tal och skrift var svenska och latin. Arbeten för den svenska allmänheten och för politiker skrev han på svenska, allt annat på latin.

Hans huvudfält, botaniken, betraktade man vid den här tiden ännu mest som ett biämne till medicinen. Läkare sysslade med örter för att få fram mediciner. Även zoologin hörde till deras område

På alla de här områdena har latinet varit ovanligt starkt även under det senaste seklet. De allra flesta termer är lån från latin, och speciellt viktiga beteckningar är fortfarande ibland på rent latin. Det gäller bland annat officiellt fastställda artnamn på växter och djur. Linné var den store pionjären på det området.

Latin inom kemi

För grundämnen använder kemister traditionellt de latinska namnen från antiken i den mån det finns sådana: *aurum* för metallen guld,

argentum för metallen silver och så vidare. Grundämnen som inte har något bestämt latinskt namn får oftast ett som har den latinska ändelsen *-um*. De kan bildas på vilken stam som helst: de ovanliga grundämnena »yttrium«, »terbium« och »ytterbium«, till exempel har alla namn bildade av namnet på den första fyndorten, Ytterby utanför Vaxholm i Stockholms skärgård. Men det finns också sådana som »radium«, bildat från roten i det latinska verbet *radiare* »stråla«.

Ämnen som består av andra ämnen får sammansatta namn enligt ett enkelt men sinnrikt kombinationssystem där viktiga beståndsdelar är de ingående ämnens namn. Med hjälp av de grundläggande principerna kan man bilda obegränsat komplicerade vetenskapliga namn på till exempel plastmaterial. De ingående beståndsdelarna är ofta men inte alltid latinska stammar. Ändelser som *-it*, *-at*, *-id* (»sulfid, sulfat, sulfid«) är nästan alltid från latin. Kemisterna har alltså skapat ett slags pseudolatinskt namnsystem för kemiska föreningar. Eftersom alla europeiska språk har fasta rutiner för att låna in latinska ord kan dessa kemiska namn flyttas från det ena språket till det andra med minimala problem.

Hur möter vi latin i andra europeiska språk?

När ord tas över i ett annat språk brukar deras uttal och form ofta anpassas. Det har naturligtvis också hänt med **engelska ord** av latinskt ursprung. Eftersom det rör sig om tusentals ord har det skapats fasta mönster för olika typer av ord, och de är inte alltid desamma som för motsvarande ord i svenska.

En påtaglig skillnad mellan svenska och engelska är att engelska har betydligt färre ändelser på verb. I svenska har infinitiver vanligtvis ett *-a*, som i *vinna*, *finna*, *ringa*, men engelska har ingen ändelse alls, som i *win*, *find*, *ring*. Latinska lånord i svenska brukar i infinitiv få ändelsen *-era*, som i *att importera*, *att transformera*, men i engelska finns ofta ingen ändelse, som i *to import*, *to transform*.

I engelska använder man också gärna en annan latinsk verbform än i svenska för att göra lånordet. Svenskans *att kompensera*, av latinets infinitiv *compensare*, motsvaras t.ex. av engelskans *to compensate*, som kommer av latinets perfekt particip av samma verb *compensatus* 'kompenserad'.

Det engelska sättet blir faktiskt ibland enklare, för i latin finns ofta stora skillnader mellan infinitiv och particip, och det återspeglas i svenska. Vi har *diskutera* från en latinsk infinitiv men *diskussion* från ett latinskt perfekt particip, *distrahera* men *distraktion*,

injecera men *injektion*. Engelska har *discuss* och *discussion*, *distract* och *distractation*, *inject* och *injection*, alla med utgångspunkt i den latinska participformen.

Svenska och engelska tillhör båda den grupp av språk som kallas germanska och är förhållandevis nära släkt. I södra Europa finns vad som kallas **romanska språk**. I Europa finns omkring 200 miljoner människor som talar ett romanskt språk. Latinet finns ständigt närvarande i de romanska språken. Det är ju ursprunget som de har utvecklats från. De romanska språken har två olika typer av ord från latin - arvord och lånord. Arvord är ord som varit med från romartiden och förändrats mycket. På 1300-talet fanns för fransmännen i stort sett bara latin att låna ifrån. När man behövde t.ex. ett ord för 'förklara' så lånades det nästan oförändrat från latinets *explicare* > *expliquer*.

Antikens kultur och dagens Europa

Genom att studera text på originalspråket kommer läsaren också i närkontakt med människor som för årtusenden sedan uttryckte sina känslor, tankar och erfarenheter, t.ex. Catullus dikt: *Odi et amo. Quare id faciam, fortasse requiris.//Nescio, sed fieri sentio et excrucior* ('Hata jag måste men älskar ändå. Men varför? Jag vet ej. Blott att så verkligen är, känner jag sorgsen med kval'). Deras levande texter har inspirerat generationer av poeter, dramatiker och romanförfattare över hela Europa. Latinska sentenser, som t.ex. *per aspera ad astra*, är som Staffan Lindén visar på nästa sida lika tänkvärda ännu idag.

Det antika Rom har spelat en roll inte bara för litteratur, utan också för tankar och idéer om samhället. Det gäller inte bara grundläggande begrepp om hur ett samhälle kan organiseras, som folkstyre och republik, utan också rättsväsendet mer konkret. Den romerska rätten har spelat en stor roll för framväxten av det moderna rättsväsendet i Europa. Ordet juridik härstammar f.ö. från latinet (jfr *ius*, *iuris* 'rätt').

Byggnadskonsten utvecklades under romarriket. Valvslagning och byggandet av akvedukter (*aqueductus* 'vattenledning') var bland mycket annat romerska specialiteter. Den grekisk-romerska arkitekturen har inspirerat den västerländska byggnadskonsten in i våra dagar. I den realistiska romerska porträttkonsten möter vi ansikte mot ansikte de män och kvinnor som skapade den romerska kulturen och var ledande inom samhällets utveckling.

Du får möjlighet att bredda dig ytterligare inom det humanistiska programmet genom ***inriktningskurser, programfördjupningskurser*** och ***individuellt val***.

Inriktningskurser i Språk omfattar sammanlagt 400 poäng. *Latin – språk och kultur 1* är fast karaktärsämne inom inriktningen. Inom övriga 300 poäng vid inriktning Språk kan kurser erbjudas i moderna språk, klassisk grekiska – språk och kultur 1-2, latin – språk och kultur 2-3, modersmål och teckenspråk (4 kap. 1 § gymnasieförordningen 2010:2039).

Skolan beslutar om *programfördjupningskurser* om sammanlagt 300 poäng. Kurser i Latin – språk och kultur 2 och 3, respektive Klassisk grekiska – språk och kultur 1 och 2 kan erbjudas som inriktningskurs, alternativt som fördjupningskurs, med skolans tillstånd även som *individuellt val* eller *utökat program*.

Teckning av Staffan Lindén

Genom svårigheter till stjärnorna

Sammanfattning

Nyfikenhet på historia och äldre kulturer är ofta ett viktigt motiv för många val av kurser i *Latin - språk och kultur*. Kunskap om den grekisk-romerska kulturen lägger grunden för en förståelse av dagens Europa. Ett annat skäl är den roll som latinet spelar nu och kommer att spela länge än, nämligen som leverantör av ord. En stor och viktig del av ordförrådet i svenska och i andra europeiska språk härstammar från latin. Nya ord bildas ständigt på latinska baser och sprids snabbt från ett europeiskt språk till andra. På sätt och vis blir de europeiska språken bara mer och mer latiniserade ju större den vetenskapliga och tekniska vokabulären blir. Det är också de latinska orden som i hög utsträckning är och förblir Europas gemensamma ordförråd.